

Zanikanje etike v Wittgensteinovem delu Logično-filozofski traktat

MARIJA ŠVAJNCER

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Oddelek za filozofijo,
Koroška 160, SI-2000 Maribor

IZVLEČEK

Članek *Zanikanje etike v Wittgensteinovem delu Logično-filozofski traktat* obravnava filozofov odklonilni odnos do etike, ki jo zanika implicitno in eksplicitno. Negacija izhaja iz njegovih siceršnjih stališč - uveljavitev nove logike kot odslikave sveta. Čeprav je njegova kritičnost do tistega, kar sodi v neizrekljivo, zelo apodiktična, je vseeno mogoče izpeljati pozitivne sklepe in predvidevati tako teoretično kot praktično realizacijo etike. Eno izmed možnih rešitev je uresničila sodobna analitična filozofija.

Ključne besede: etika, zanikanje etike, logika, analitična filozofija

ZUSAMMENFASSUNG

DAS NEGIEREN DER ETHIK IN WITTGENSTEINS WERK LOGISCH-PHILOSOPHISCHE ABHANDLUNG

Der Artikel *Das Negieren der Ethik in Wittgensteins Werk Logisch-Philosophische Abhandlung* behandelt das ablehnende Verhältnis des Philosophen gegenüber der Ethik, welche er implizit und explizit negiert. Das Negieren erfolgt aus seinen sonstigen Standpunkten - aus der Durchsetzung der neuen Logik als Abbildung der Welt.

Obwohl sein Kritizismus gegenüber jenem, was in den Bereich des Unaussprechbaren gehört, sehr apodiktisch ist, können trotzdem positive Schlußfolgerungen gezogen werden und es kann die theoretische sowie praktische Realisierung der Ethik vorausgesetzt werden.

Eine von den möglichen Lösungen verwirklichte die moderne analytische Philosophie.

Schlüssel Wörter: Ethik, Negieren der Ethik, Logik, analytische Philosophie

Zanikanje etike v delu Ludwiga Wittgensteina *Logično filozofski traktat* je implicitno in eksplicitno, oboje pa je v kontekstu siceršnje filozofove teoretične usmeritve. Njegov pglavitni namen je uveljavitev specifične in izvirne logike, ki ji avtor dopušča samo navezovanje na ontologijo in povezovanje z njo, medtem ko subjekt, ki je filozofsko dejaven, in s tem tudi druge možne premišljuječe ljudi, zavestno odstrani.

Svet, ki je reduciran samo na izgovorjeno, in še to na jasno izgovorjeno, se s tem zoži. Problematika pa zato nikakor ni preprosta, prav nasprotno, kdor se pogloblja vanjo, zadene na nove in nove čeri.

Če gledamo na etiko kot na eno izmed filozofskih disciplin, tudi navezava na filozofijo pri Wittgensteinu ni več dopustna, saj je filozofija samo še dejavnost, in sicer: "4.112 Cilj filozofije je logična pojasnitev misli. Filozofija ni nauk, temveč dejavnost. Filozofsko delo sestoji bistveno iz pojasnjevanj." (Wittgenstein, 1976, 67) In v nadaljevanju: "6.42 Zato tudi ne more biti nobenih stavkov etike. - Stavki ne morejo izraziti nič višjega. 6.421 Jasno je, da etike ni mogoče izreči. - Etika je transcendentalna. - (Etika in estetika sta eno.)" (Wittgenstein, 1976, 161) Najprej so torej zanikani stavki, potem pa tudi predmet ali vir možne preslikave. Nakazano je, da bi se stavki etike, če bi bili možni, nanašali na nekaj višjega. Etika potemtakem sodi na področje neizrekljivega in je transcendentalna. Izenačitev z estetiko v tem trenutku ni kdo ve kako pomembna, saj se filozof ne zaustavi pri njej, problematična pa je trditev, da je etika transcendentalna, saj je malo prej trdil, da je transcendentalna tudi logika. Morda bi bilo bolje sklepati, da o etiki ni vredno in smiselno pisati, saj ne more govoriti jasno, ne pa, da je ni. Že z mislijo, da bi bilo mogoče ali pa nemogoče uveljaviti etični zakon in se spraševati o moraš in o vprašanju, kaj potem, če tega ne storim, bi lahko predvidevali, da etika je, vendar o njej ni smiselno govoriti. Ludwig Wittgenstein pravi: "6.422 - ... Sicer pa mora obstajati neke vrste etično plačilo in etična kazen, vendar morata temeljiti v delovanju samem." (Wittgenstein, 1976, 162-163)

Izganjanje tega, kar je samoumevno, v filozofski tradiciji ni nič posebnega, večinoma pa se tako ali tako dogodi, da nasilno odgnano vstopa in se vrača pri stranskih vratih. Četudi Wittgenstein ne more jasno govoriti o smrti, bogu, svobodni volji, višjem, plačilu, kazni, duši, nesmrtnosti, večnosti in sreči, besede, ki jih izreka, vseeno kažejo na nekaj, so od nekod vzete, prenesene v filozofsko besedilo, in to samo zato, da bi jih bilo mogoče zanikati in izgnati.

Filozof poudarja, da o volji kot nosilki etičnega ne moremo govoriti. Citat: "6.43 Če dobra ali zla volja spreminja svet, lahko spreminja samo meje sveta, ne pa dejstev; ne tega, kar je mogoče izraziti z jezikom." (Wittgenstein, 1976, 163) Če spreminja meje sveta, potem je dejavna in torej nekaj zmore. Etika se vseeno ne dogaja brez besed.

Wittgensteinovo apodiktično zahtevo, da etike in etične dejavnosti ni dopustno prevesti v jezik logike, je v dokajšnji meri razrešila sodobna analitična filozofija, zlasti metaetika, ki je logično argumentacijo aplicirala na etiko, jo uporabila pri njeni problematiki in omilila eno izmed svojih temeljnih zahtev, namreč izbor terminologije. V filozofiji psihologije je dopuščala psihološke in včasih celo nekoliko literarizirane izraze ter omogočila večjo gibkost, ki je bila drugačna od tiste, v kateri so prevladovale racionalne in znanstvene tendence. Analitična filozofija je razširila tisto, kar je Wittgenstein zožil, in dokazala, da je etična problematika lahko povsem primeren predmet filozofske in logične analize. Hotela se je dokopati do pojmovne jasnosti in določenosti, odslikave možnih izbir obnašanja, dinamičnega in utilitarističnega razmerja med moralnimi pravili. To, da je problematiko razmejila na moralni realizem in antirealizem, se pravi priznavanje obstoja moralnih dejstev in zanikanje le-teh, ter kognitivizem in nekognitivizem, to je spoznatnost ali nespoznatnost moralnega področja, je samo širitev zmožnosti sodobne etike in razreševanje njenega zapletenega predmeta - medčloveških odnosov.

Wittgenstein poudari, da smo prav mi tisti, ki ustvarjamo slike dejstev, očitno pa je naše ustvarjanje slik selektivno, tako da moralnih dejstev zanj ni in jih ne more biti. In vendar smo tukaj mi, takšni ali drugačni dejavniki ali dejavnice. Dejavniki smo lahko praktično, tako na področju filozofije, kjer pomagamo pojasnjevati naravoslovna vpra-

šanja, kot na področju etike, ne pa tudi miselno, kjer ima primat logika. Pri tem pa ne gre prezreti, da ni povsem jasno, kako bi bilo mogoče natančno razlikovati praktično in miselno dejavnost. Dejavnost je vse preveč gibek pojem, ki lahko pomeni vse ali nič. Navsezadnje tudi odslikava dejstev ni pasivna. Wittgenstein pravi: "3 Logična slika dejstev je misel." (Wittgenstein, 1976, 37) Misel torej ne more odslikavati medčloveških odnosov ter vsebine in narave teh odnosov. Avtor doda: "Celotnost resničnih misli je slika sveta." (Wittgenstein, 1976, 39) Etika je onemogočena tako glede obstoja in določitve resničnosti ali neresničnosti, s tem pa je nakazano, da nekatere dejavnosti sicer lahko obstajajo, vendar so vrednostno nevtralne, v tem pa seveda tiči paradoks, saj je etika sama po sebi področje notranjih nasprotij, relacij dobrega in zla. Če ni dopustna teoretizacija, njena spontanost nikoli ne more dajati zagotovila, da je vse, kar se dogaja, dobro, prav tako ni mogoče predvidevati perspektiv in načrtovati.

Misliti nam daje tudi Wittgensteinova trditev, češ da večina stavkov in vprašanj, ki so bili napisani o filozofskih stvareh, ni neresnična, ampak nesmiselna, saj nanje sploh ni mogoče odgovoriti, temveč je moč samo ugotoviti njihovo nesmiselnost. (Wittgenstein, 1976, 55) Če pa je nekaj nesmiselno, potem ni isto, kot da tega sploh ni, in prav to trdi Wittgenstein - etike zanj kratko malo ni. Njegova apodiktičnost v zvezi s tem spodbuja iskanje možnosti, da bi vendarle bila. Pomembna je njegova naslednja ugotovitev: "2.221 To, kar slika prikazuje, je njen smisel." (Wittgenstein, 1976, 37) To se pravi, da ne gre za kdo ve kakšno globino smisla, temveč za odslikavo, pri kateri pa se je avtor odločil, da moralnih dejstev, če sploh obstajajo, ne bo odslikaval.

To, kar stavek izraža, je v njem smiselno in resnično, je bistvo, ki je povsem zavezano določilom logike in zgolj formalizirano. Forma načrtno zagospoduje nad vsebino, s tem pa je posredno onemogočena etika, ki hoče biti že od Aristotelovih časov praktična in vsebinska, seveda pa tudi normativna, aplikativna in analitična. Formalizem se otepa vsega tistega, kar bi povzročilo, da bi se porodil psihologizem; nevarnost ali pa zgolj možnost psihologizma vidi Wittgenstein že v spoznavni teoriji, ki jo ima zgolj za filozofijo psihologije. Preučevanje miselnega procesa vodi do tistega, ki misli, tukaj pa se filozofovo prizadevanje načrtno ustavi. Čeprav je sam misleče bitje, izvede svojevrstno redukcijo, če parafraziramo Husserla, in da v oklepaj konkretnega mislečega človeka, dopušča pa samo obstoj logične slike sveta, ki seveda ni samoprodukt, temveč je rezultat miselnih zmožnosti realnega človeka v prostoru in času.

Običajno je, da v filozofiji in znanosti lahko pozabimo na individualni vir nečesa velikega, miselnega ali drugačnega dosežka, in realizacijo sprejemamo kot osamosvojen in samodejno entiteto. Ali ne gre prav v sodobni tehnoprodukciji in v primeru pametnih strojev za odtujitev te vrste, za avtomatizirano celoto, v kateri prvi avtorji ali avtorice niso več pomembni in prepoznavni?

Tudi kriterij jasnosti (Klarheit) je samo določitev in precizacija formalne pravičnosti. Če sta za logiko tautologija in kontradikcija brez smisla, pa sta lahko uporabni na področju etike. V etiki se velikokrat vrtimo v krogu in enako opredeljujemo z enakim, prav tako se nam ob sicer dobrih namenih dogodi, da se znajdemo v kontradikciji. Tudi paradoksi v etiki niso nič posebnega. Takšno predvidevanje izhaja iz študija zgodovine etičnih teorij, kajti sodobna analitična etika oziroma etika, ki jo uveljavlja analitična filozofija, takšnih miselnih pomanjkljivosti najbrž ne bi dopustila, saj bi to pomenilo, da bi se porajala povsem nezanesljiva argumentacija. Tisti del analitične etike, ki se giblje na področju emotivizma in perskriptivizma, pa bi se nad tem zamislil.

Ludwig Wittgenstein po svoje pravzaprav radikalizira razmerje med logiko in drugimi filozofskimi disciplinami, in jo, ne da bi v zvezi s tem posebej omenil Aristotela, uveljavlja kot orodje ali organon, kot pomoč za nekaj drugega, skratka kot

sredstvo, ki ga je treba potem, do se dokopljemo do ustreznih spoznanj, opustiti. Etika se zato lahko dogaja na področju neizrekljivega, vendar pa logika ni zagotovilo njenega obstoja. Wittgenstein poudari naslednje: "5.135 Iz obstoja kateregakoli položaja stvari nikakor ni mogoče sklepati na obstoj nekega, od njega popolnoma različnega položaja stvari." (Wittgenstein, 1976, 95) Avtor dodaja, da na prihodnje dogodke ne moremo sklepati iz sedanjih. Vera v vzročno zvezo ni nič drugega kot praznoverje, svobodna volja pa temelji na tem, da danes ni mogoče poznati prihodnjih delovanj.

Vprašanje v zvezi s svobodno voljo ostaja tako odprto, saj iz filozofove začasne absolutizacije logike ni mogoče izpeljati temeljite pojasnitve razmerja med preteklostjo, sedanostjo in prihodnostjo. S formalnega vidika je logika vedno samo sedanja, s tem pa postane sedanost nevtralna časovna kategorija, saj ni vezana ne na preteklost in ne na prihodnost. Svobodna volja, ki se dotika tako preteklega, sedanjega kot tudi prihodnjega, v tako pojmovani relaciji z logiko sploh nima nikakršnega smisla (ne v Wittgensteinovem pomenu), saj gre za posebno združevanje nezdružljivega. Kratko malo je v ospredju to, da bi Wittgenstein pravzaprav hotel samo stavke oziroma samo formo, in vendar se le-ti nanašajo na realno, sicer ne bi mogli biti odslikava.

Kar zadeva etiko, je zato treba reči, da ji Wittgenstein ne dopušča odslikavanja. Etika in moralno sestavljata svet, morda poseben svet, ki ga filozof ne priznava in seveda ne dopušča njune slike. Po vsej verjetnosti bi ostalo vse preveč vrzeli in praznih lis, zato je po njegovem mnenju bolje, da etika ostaja v neizrekljivem.

Toda stvari nikakor niso preproste, kajti Wittgenstein zapiše: "5.43 - ... Vsi stavki logike pa govorijo isto. Namreč nič." (Wittgenstein, 1976, 107) In vendar je ta nič "vrednostno" višji od etičnega, ker gre za nič logike, logični nič, medtem ko je nič etike, etični ali moralni nič a priori nedopusten. Seveda pa se filozofovo premišljevanje s tem ne konča, saj govori tudi o bistvu stavka, o tem, da se v nekem smislu v logiki ne moremo motiti, o tem, da znakom ne moremo dati napačnega smisla, to pa bi lahko pomenilo, da se goli formalizem širi in se izraža v ne zgolj logičnih terminih, kot so: bistvo, smisel in zmota, tako da logika dobiva veliko možnosti, etika pa ostaja zunaj vsega tega. Formalnost ne ostaja toga in nedejavna, kajti: "5.5262 Resničnost ali neresničnost vsakega *stavka* spremeni nekaj na splošni zgradbi sveta." (Wittgenstein, 1976, 121) Kasneje poudari, da se mora logika dotikati svoje uporabe.

Avtor izenači svet in življenje ter pravi, da je sam sebi svet. Med drugim zatrjuje: "5.631 Ni mislečega, predstavljačega si subjekta." (1976, 133) In nato: "5.632 Subjekt ne pripada svetu, ampak je meja sveta." (1976, 133) Če subjekta ni kot mislečega in predstavljačega si, kako lahko potem obstaja meja? Kako je sploh vstopil vanj in omogočil sliko? Zakaj se v sklepnem delu pojavi strah pred subjektom kot individualno možnostjo? Zakaj dvom, ko pa je prav individuum, genij Ludwig Wittgenstein, zgradil miselno poslopje, ki še danes zbuja veliko filozofsko pozornost? Drugi metafizični izrazi se mu niso zdeli nedopustni in nevarni, prav subjekt pa je bilo treba explicite odgnati. Tako postane tudi razumljivo, da je treba v kali zatreti možnost etike, pri kateri imamo po navadi v mislih zavestni, dejavni, odgovorni in svobodni subjekt v relaciji z drugimi subjekti. S tega vidika je Ludwig Wittgenstein zelo moderen, saj se tudi v sodobni znanosti in tehniki subjekt očitno izgublja.

V nadaljevanju sicer govori o tem, da filozofski Jaz ni človek, temveč je metafizični subjekt kot samo meja in ne del sveta. "6.41 Smisel sveta mora biti zunaj njega. V svetu je vse, kot je, in se vse dogaja, kot se dogaja; v njem ni nobene vrednosti - in tudi če bi bila, bi bila brez vrednosti." (Wittgenstein, 1976, 161) Smisel, ki je zunaj sveta, je zgolj domena logike, vrednost pa je očitno samo prazna lupina, ki se ne more na nič nanašati. Wittgenstein je poimenoval in ohranil besede, ki jim več ne dopušča, da bi se na kaj nanašale.

Mejo, o kateri je govoril Wittgenstein, je mogoče začrtati v jeziku, medtem ko so moralna dejanja lahko izvedena brez besed, molče, čustveno in intuitivno. Etika je zanj nepredmetna, pri tem pa ni pomislil na možnost manipuliranja z ljudmi, spreminjanja ljudi v stvari in na brezosebnost. Pozitivnih ali negativnih možnosti, ki obstajajo v etiki, ni smiselno zanikati, Wittgenstein pa etiko negira kot dejstvo in kot teorijo. Sodobna analitična teorija predvideva, da ni treba preslikavati samo predmetnega sveta, temveč tudi svet neizrekljivega, če je le argumentacija prava. Filozof je med drugim trdil, da je tisto, kar si je mogoče misliti, tudi možno, iz tega pa lahko domnevamo, da je moralno dejavnost mogoče imeti za možno. Ludwig Wittgenstein nam je očitno pustil vrata odprta, to pa je pravzaprav pot od neizrekljivosti k izrekljivosti, od zožitve k širitvi ter od zaprtosti k odprtosti.

LITERATURA

- Anscombe, G. E. M. (1959), *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*. London: Hutchison Univ. Libr.
- Beard, R. W. and Copi, I. M. (1966), *Essay on Wittgenstein's Tractatus*. London: Routledge, Kegan P.
- Jerman, F. (1976), *Beleške ob Wittgensteinovem Traktatu*, v: Wittgenstein, L., *Logično filozofski traktat*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 169-195.
- Kampits, P. (1985), *Wittgenstein*. Graz: Styria Verl.
- Kenny, A. (1984), *The Legacy of Wittgenstein*. Oxford: B. Blackwell.
- Schulz, W. (1967), *Wittgenstein, Die Negation der Philosophie*. Pfullingen: Neske.
- Šuster, D. (1998), *Moč argumenta*. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Ule, A. (1982), *Osnovna filozofska vprašanja sodobne logike*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ule, A. (1990), *Filozofija Ludwiga Wittgensteina*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Wittgenstein, L. (1969, 1970, 76), *Schriften 1, 2, 3*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Wittgenstein L. (1969) *Filozofska istraživanja*. Beograd: Nolit.
- Wittgenstein, L. (1976), *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Wittgenstein, L. (1983), *O etiki*. Maribor: Dialogi 10, 52-55.